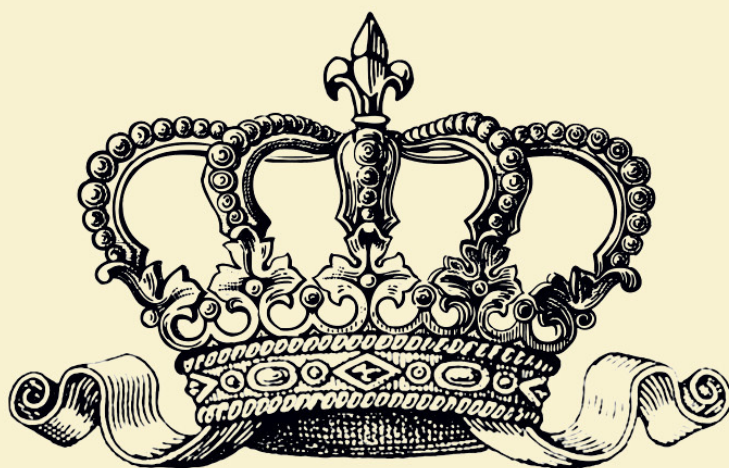

І С Т И Н И

НІККОЛО
МАК'ЯВЕЛЛІ

ДЕРЖАВЕЦЬ

Істини

Нікколо Мак'явеллі
Державець

«ОМІКО»

1513

УДК 821.131.1

Мак'явеллі Н.

Державець / Н. Мак'явеллі — «ОМІКО», 1513 — (Істини)

Все життя Нікколо Мак'явеллі (1469—1527), видатного італійського мислителя, історика, письменника і комедіографа, було пов'язано з політикою. У 29 років його обрали другим канцлером Флорентійської республіки, і він впродовж 14 років займався її внутрішніми справами. А коли його позбавили можливості бути політиком-практиком, став політиком-теоретиком — так з'явився його знаменитий «Державець» (1513). Ця книжка стала своєрідною програмою з управління державою, в ній Мак'явеллі сформулював загальні політичні закони, а також визначив роль і місце правителя в житті держави.

УДК 821.131.1

© Мак'явеллі Н., 1513

© ОМІКО, 1513

Содержание

I. ЯКОГО ТИПУ БУВАЄ РЕЖИМ ОСОБИСТОЇ ВЛАДИ Й ЯКИМ ЧИНОМ ЇЇ КУПУЮТЬ	6
II. ПРО СПАДКОВІ ПРИНЦИПАТИ	7
III. ПРО ЗМІШАНІ ПРИНЦИПАТИ	8
IV. ЧОМУ В ЦАРСТВІ ДАРІЯ, ЯКЕ ЗАХОПИВ АЛЕКСАНДР, ПІСЛЯ СМЕРТІ ОСТАННЬОГО НЕ СПАЛАХНУЛО ПОВСТАННЯ ПРОТИ ЙОГО НАСТУПНИКІВ	12
V. ЯК ТРЕБА КЕРУВАТИ МІСТАМИ АБО ПРИНЦИПАТАМИ, ЯКІ ДО ЗАВОЮВАННЯ ЖИЛИ ЗА СВОЇМИ ЗАКОНАМИ	14
VI. ПРО НОВУ ВЛАДУ, ЯКУ ЗДОБУВАЮТЬ ЗА ДОПОМОГОЮ ВЛАСНОЇ ЗБРОЇ ТА ВІДВАГИ	15
VII. ПРО НОВІ ПРИНЦИПАТИ, ЗДОБУТІ ЗАВДЯКИ ЧУЖІЙ ЗБРОЇ ТА ЩАСТЮ	17
Конец ознакомительного фрагмента.	19

МАК'ЯВЕЛЛІ Нікколо ДЕРЖАВЕЦЬ

Його світлості Лоренцо Медічі присвячується

Ті, хто шукають милостей від котрогось державця, мають звичай догоджати йому даруванням найдорожчих своїх речей, а водночас і тих, які, на їхній погляд, можуть бути йому приємними; тому найчастіше володарі отримують у презент скакунів, зброю, золотом шиті тканини й інші прикраси, що належать їм за статусом. І ось я, з наміром надати вашій світлості свідчення своєї глибокої відданості, не знайшов серед своєї власності нічого дорожчого та кориснішого, ніж розуміння вчинків видатних людей, усвідомлене внаслідок тривалого вивчення сучасних справ і безперервного студіювання давніх. Ретельно обмірковуювши та проаналізувавши свої думки, я зібрав їх у невеликій книжечці, яку й надсилаю вашій світлості.

Хоча й не вважаю цю працю гідною вашої уваги, все ж сподіваюся, що з вашої ласки ви не відкинете її, адже цей вартісний із мого боку дарунок дозволить вам за короткий час засвоїти все виношене мною впродовж довгих років серед стількох утисків і небезпек. Я виключив зі свого твору риторичні хитрування, гучні та пусті фрази, якісь інші зовнішні приманки та прикраси, якими часто мережать і насичують свою писанину інші, бо бажав, аби він привертав до себе лише різнобічністю поглядів, важливістю предмета та нічим іншим. Не варто вважати самовпевненістю намагання людини низького та навіть нікчемного стану оцінювати та встановлювати правила поведінки для своїх володарів. Художники, замальовуючи місцевість, розташовуються внизу на рівнині, щоб придивитися до гір і височин, а щоб оглянути низовини, видираються на скелі. Достоту, щоб осягнути характер народу, необхідно бути державцем, а розпізнати природу державця може лише представник народу.

Тож нехай ваша світлість поставиться до цього невеликого дарунку з тим же почуттям, що й я; уважно прочитавши цей твір, можна переконатися в моєму гарячому бажанні, щоб ваша світлість досягла тієї величі, яка обіцяна вам фортуною та вашими високими чеснотами. І якщо з висоти свого становища ваша світлість якось спрямує свій погляд униз, то побачить, наскільки мало заслужені мною важкі та безугавні удари долі, що постійно падають на мене.

I. ЯКОГО ТИПУ БУВАЄ РЕЖИМ ОСОБИСТОЇ ВЛАДИ Й ЯКИМ ЧИНОМ ЇЇ КУПУЮТЬ

Усі держави, всі уряди, що будь-коли панували над людом, поділяються на республіки та принципати. Останні бувають або спадковими, в яких довгий час панувала династія їхніх володарів, або новоствореними. Нові принципати можуть бути такими ж, як Мілан при Франческо Сфорца¹, або можуть бути приєднані до спадкових володінь, набутих їхнім державцем, як Неаполітанське королівство, завойоване іспанським королем. Ці здобуті території або вже привчені коритися одноосібному правителю, або до цього мали свободу; приєднують їх або силою власної зброї, або з чужою допомогою, або волею долі, або завдяки власній відвазі.

¹ *Франческо Сфорца* (1401—1466) – граф, котрий воював на боці Амброзіанської республіки, заснованої в Мілані, 1450 року проголосив себе герцогом Міланським.

II. ПРО СПАДКОВІ ПРИНЦИПАТИ

Залишу осторонь роздуми про республіки, бо багато приділяв цьому увагу деінде. Звернуся лише до принципату і, дотримуючись раніше поданого плану, розгляну, яким чином можна підтримувати та зберігати одноосібну владу.

Насамперед скажу, що спадкові володіння, звичні до володарів, котрі походять із одного роду, набагато легше втримати, ніж нові, бо достатньо лише не порушувати звичаїв своїх попередників і плисти за течією подій. Державець з посередніми здібностями в цьому випадку завжди збереже свій трон, якщо тільки не втратить його через втручання якоїсь надзвичайної та нездоланної сили, однак і після цього зможе повернути собі владу, тільки-но загарбник зіткнеться навіть із найменшими труднощами.

У нас в Італії, *in exemplis*², герцог Феррарський зумів протистояти навалі венеційців 1484 року, а також папи Юлія 1510-го винятково завдяки тому, що його родина давно вкоренилася в своїх маєтках. У природного володаря менше причин і менше приводів завдавати образ, тому його більше люблять, й якщо хиби, що впадають у вічі, не накликали на нього ненависті, то він користується природною прихильністю підданців. За тривалий час та безперервного правління гаснуть всі помисли і потяги до новацій, але один переворот завжди залишає шпарину для здійснення іншого.

² *In exemplis* (лат.) – наприклад.

ІІІ. ПРО ЗМІШАНІ ПРИНЦИПАТИ

Новий державець, навпаки, стикається з труднощами. Передусім, якщо приєднав нові володіння до старих і тим утворив якусь мішанку, його становищу загрожує перший природний недолік, властивий усім новим державам, який полягає в тому, що люди охоче змінюють правителів у сподіванні на краще, тому часто повстають проти них, але потім на власному досвіді переконуються, що помилилися і стало ще гірше. А це впливає з іншої природної та звичної потреби, яка змушує нового державця гнобити своїх підданців озброєною рукою й іншими способами, як це роблять завойовники, тому їхніми ворогами стають не лише опоненти їхнього царювання, але з його прихильниками також не можна заприятелювати, бо неможливо ні виправдати їхні очікування, ні вдатися проти них до сильнодіючих ліків, будучи їм зобов'язаним. Адже для вторгнення в чужу країну навіть той, хто має потужне військо, зобов'язаний забезпечити собі сприяння місцевих жителів. Ось чому Людовік XII Французький легко захопив Мілан, але одразу ж його втратив, для чого на перший раз вистачило власних сил Лодовіко.³ Ті ж містяни, котрі відчинили ворота перед королем, розчарувавшись у своїх надіях на майбутні здобутки, яких вони очікували, не могли витримати незручностей правління нового державця.

Правда і те, що, підкоривши бунтівні області вдруге, втратити їх уже важче, бо під прикриттям придушення заколоту правитель може зміцнювати свою владу, не озираючись, карючи тих, хто завинили, виявляючи непевних і захищаючи найбільш уразливі місця. Тому якщо вперше достатньо було герцогу Лодовіко влаштувати на кордоні невеликий переполох, і Франція втратила Мілан, то вдруге вже весь світ мав об'єднатися проти неї та розгромити або вигнати її війська з Італії; і все це пояснюється раніше згаданими причинами. Відтак Франція обидва рази втратила свої здобутки. Загальні причини, чому це сталося вперше, ми вже пояснили. Залишається сказати про другий випадок і розглянути ті засоби, які мав у своєму розпорядженні французький король і кожен, хто діяв би на його місці, щоб закріпити за собою завойоване. Скажімо, що завойовані землі, які приєднуються до колишніх володінь завойовника, або складають із ними одну країну й їхнє населення розмовляє однаковою мовою, або ні. У першому випадку їх зовсім неважко утримати, особливо якщо вони не звикли до вільного життя. Щоб убезпечити себе, достатньо знищити рід державців, котрі правили там, бо інших приводів для хвилювань, через спільність звичаїв і збереження колишнього способу життя, у громадян не буде. Це можна було спостерігати на прикладі Бургундії, Бретані, Гасконі та Нормандії, які здавна входять до складу Франції, і хоча мова там дещо відрізняється, проте вони ладнають із іншими французами, тримаючись подібних із нею звичаїв. Бажаючи зберегти за собою такі землі, завойовник має дотримуватися двох умов: по-перше, щоб припинилася династія їхніх володарів; по-друге, залишити незмінними їхні закони та податки; тоді незабаром ці землі складуть єдине ціле з вашими колишніми володіннями. Однак коли набувають території в країні, де послуговуються чужою мовою, звичаями й установами, ось тут починаються труднощі, і щоб не втратити їх, знадобляться велика удача та велике вміння. Один із найкращих і дієвих засобів у цьому випадку полягає в тому, щоб особа, котра заволоділа ними, сама переселилася в цей край. Це додасть завоюванню надійності та довговічності; саме так вчинив турецький султан із Грецією. Якби він не переніс туди свого престолу, йому б там ні за що не втриматися, незважаючи на всі інші заходи, до яких вдавався для збереження цієї держави. Перебуваючи на місці, можна пізнати майбутні заворушення ще в зародку та легко впоратися з ними; в іншому випадку звістка про них долине лише тоді, коли вони вже в розпалі і до чогось вдаватися занадто пізно. Крім цього, ви не залишаєте країну на поталу своїм

³ Лодовіко Сфорца (1452—1508) – герцог Міланський із династії Сфорца, талановитий діяч епохи Відродження.

чиновникам; для підданців полегшується прямий доступ до державця, від чого у добропорядних громадян з'являється більше підстав бути прихильним до нього, а у бунтарів – боятися. Зовнішній ворог гарненько помізкує, перш ніж напасти на ці володіння. Таким чином, у володаря, котрий переселився туди, буде дуже важко їх відібрати.

Інший чудовий спосіб полягає в тому, щоб заснувати одну-дві колонії, які прикріпили б цю місцевість до нової держави. В іншому випадку доведеться тримати там безліч солдатів, піших і кінних. Колонії обходяться недорого; вислати та розмістити колоністів державцю не вартує майже нічого, адже при цьому в програші залишаються лише ті жителі, у котрих відбирають їхні оселі та земельні ділянки на користь переселенців, а ці жителі становлять лише невелику частину нових підданців, також вони не можуть заподіяти шкоди правителю через власну бідність і роз'єднаність. Всі ж інші, з одного боку, не будучи обмеженими у правах, позбудуться причин для неспокою, а з іншого – будуть обережними, навчені чужим прикладом та остерігаючись, аби з ними не вчинили так само. Висную, що колонії не вимагають витрат, вони надійніші та викликають менше невдоволення. Невдоволені ж нешкідливі, адже, як я вже казав, вони роз'єднані та бідні. З цього приводу можна зауважити, що людей треба або помилувати, або стратити, адже невеликі образи будуть завжди звертатися до помсти, а за вагомі – люди помститися неспроможні. Тому, завдаючи прикрощів, необхідно усунути можливість мститися.

Якщо ж замість колонії використовують озброєний гарнізон, він вимагає значно більших витрат, і врешті-решт для охорони нових володінь знадобляться всі фінансові ресурси держави. Здобуток, таким чином, обернеться втратою. До того ж розквартирування війська в різних місцях завдає набагато більше шкоди й утискає всіх громадян, кожен страждає від цієї незручності і стає ворогом нового державця, ба більше – ворогом небезпечним, котрий після поразки залишається у власному обійсті. Отже, з будь-якої точки зору такий спосіб захисту нових володінь настільки ж не вигідний, наскільки вигідне створення колоній.

Той, хто перебуває в чужорідній, як було описано раніше, провінції, повинен ще й узяти під свій захист її дрібних сусідів, намагаючись послабити найвпливовіших, та остерігатися, щоб не з'явилася причина для втручання в справи цієї царини іншого володаря, настільки ж могутнього, як і він сам. А причина скористатися невдоволенням надміру амбітних або наляканих мешканців завжди з'явиться, як можна дізнатися із закликання римлян до Греції етолійцями⁴ – в усі без винятку завойовані ними провінції римлян запрошували місцеві жителі. Як тільки чужоземний завойовник заходить у будь-яку країну, всі дрібні володарі примикають до нього, і це природно, бо їх спонукає ненависть до колишнього поневолювача, тому завойовнику немає потреби турбуватися про те, як залучити цих людей на свій бік; вони всі негайно приєднуються до його нових володінь. Він має лише наглядати, щоб вони не зібрали занадто великі сили та не набули надмірного впливу. Його власних сил і прихильності місцевих цілком достатньо, щоб упоратися з суперниками та повністю заволодіти новою провінцією. Проте той, хто не вдасться до таких заходів, незабаром втратить завойоване, а до того докладе незліченних зусиль і турбот. Римляни неухильно дотримувалися цих правил у завойованих ними провінціях: вони закладали колонії, привертали до себе менш впливових осіб, ні в чому їм не потураючи, і послаблювали впливовіших; для чужоземних правителів вони не залишали ні найменшої шпарини. Обмежуся хіба прикладом Греції. Ахейців і етолійців римляни схилили на свій бік; Македонське царство принизили та вигнали звідти Антіоха⁵. Однак заслуги ахейців та етолійців ще не стали підставою дозволити їм розширити свої володіння; жодні запевнення

⁴ *Етолійський союз* – політичне об'єднання у V ст. до Р. Х. племен аподотів, офіонів та евритян. 266 року до Р. Х. до цієї спільки долучилися локри, дельфійці, дорійці та частина Акарнані. А 245-го до Р. Х. до нього на якийсь час приєдналися і беотійці.

⁵ *Антіох III Великий* (241 до Р. Х. – 187 до Р. Х.) – сирійський цар із 223 до Р. Х. Вторгся в північно-західну Грецію, але римляни розбили його при Фермопілах (191 до Р. Х.) і Магнезії (190 до Р. Х.).

Філіппа⁶ в дружбі не завадили римлянам послабити його, а могутність Антіоха не змусила їх визнати його право на володіння будь-якою територією в Греції. Римляни в цих випадках діяли так, як треба чинити всім розумним державцям: вони турбувалися не лише про теперішні, а й про майбутні проблеми та шукали шляхів, як із ними впоратися. Адже передбачаючи їх заздалегідь, легко знайти вихід, а коли біда вже настала, недуга стає невиліковною, і ліки вже не на часі. Виходить так, як медики подекуди про сухоти – спершу їх легко вилікувати, але важко розпізнати, а з часом, якщо з самого початку хвороба була запущена, вона стає очевидною, але майже невиліковною. Те ж саме і в державних справах: знаючи заздалегідь (що доступне лише мудрим людям) про можливі нещастя, можна їм запобігти, але якщо цього не сталося і загроза є очевидною для кожного, то тут уже нічим не зарадиш.

Римляни, відчуваючи наближення лиха здалеку, завжди вдавалися до необхідних заходів і заради цього не боялися навіть починати війну, бо знали, що війни неможливо уникнути, можна хіба відтягнути її на користь інших. Вони вважали за краще воювати з Філіппом та Антіохом у Греції, ніж битися з ними потім в Італії; свого часу вони могли уникнути обох воєн, але не захотіли цього. Вони ніколи не дотримувалися того правила, яке було поширене серед мудрагелів нашого часу: «Скористатися перевагами вичікування». Перевага римлян полягала лише у власній відвазі та виваженості, адже час приносить усілякі зміни, за яких добро обертається злом, а зло – добром.

Але повернімося до Франції та поглянемо, чи вдавалася вона до якихось із раніше описаних метод. Я буду говорити не про Карла, а про Людовіка⁷, бо він довше втримався в Італії і кроки, які зробив, помітні набагато виразніше. Ви можете переконатися, що він чинив увесь час усупереч тому, що варто було б робити для закріплення своїх володінь в іншомовній країні.

Король Людовік опинився в Італії завдяки домаганням венеційців, котрі мали намір скористатися його прибуттям, аби заволодіти половиною Ломбардії. Не стану дорікати королю за цей вчинок: маючи намір закріпитися в Італії, він не набув союзників усередині країни, й усі двері були зачинені перед ним через спогади про його попередника Карла, тому вибирати друзів було не на часі. Людовік домогся б своєї мети, якби не припустився всіх інших помилок. Зайнявши Ломбардію, король повернув би французам повагу, втрачену при Карлі; Генуя поступилася, флорентійці уклали з ним спілку; маркіз Мантуанський, герцог Феррарський, Бентивольо, газдиня Форлі, правителі Фаенци, Пезаро, Ріміні, Камеріно, Пьомбіно, жителі Лукки, Пізи, Сієни – всі запобігали перед ним. Тоді венеційці й усвідомили всю невинуватість свого вчинку: замість кількох містечок у Ломбардії вони зробили короля володарем двох третин Італії.

А тепер поміркуйте, як неважко було королю закріпитися в Італії, якби він дотримувався раніше згаданих правил, підтримуючи та захищаючи своїх численних і слабких прихильників, котрі перебували в страху – хто перед Церквою, хто перед венеційцями – вимушених йти за ним. За їхньої допомоги Людовік легко убезпечився б від могутніших суперників. Та тільки-но він опинився в Мілані, як вчинив навпаки, надавши папі Александру⁸ сприяння в захопленні Романьї. При цьому король навіть не помітив, що, відштовхуючи від себе людей, котрі довірилися йому, прихильників і друзів, він послаблює власний вплив і посилює Церкву, додаючи до її всеохопної духовної влади ще й світську. За цією першою хвилюю неминуче посипалися й інші. Зрештою, щоб приборкати амбіції понтифіка та завадити йому заволодіти Тосканою, король був змушений вступити на територію Італії. Мало того, що він підніс Церкву та позбавив себе союзників; з пожадливістю поглядаючи на Неаполітанське королівство, він розділив

⁶ Філіпп II Македонський (близько 382 до Р. Х. – 336 до Р. Х.) – цар Македонії з 359 року до Р. Х. Батько Александра Македонського.

⁷ Карл VIII перебував в Італії із серпня 1494-го по липень 1495 року, а Людовік XII – з 1499-го по 1512 рік.

⁸ Александр VI Борджіа – папа Римський у 1492—1503 роках.

його з королем Іспанії, й якщо до цього доля Італії була в його руках, то тепер він знайшов колегу, щоб у всіх честолюбців і невдоволених в цій країні був покровитель. При цьому Людовік прогнав із королівства того, хто міг би платити йому данину, замінивши його правителем, котрий погрожував витурити його самого. Певна річ, бажання купувати – річ цілком пересічна та природна, і коли люди прагнуть до цього в міру своїх сил, їх будуть хвалити, а не засуджувати, але коли вони не можуть і все ж добиваються купівлі за будь-яку ціну, то в цьому вже є помилка, гідна осуду. Якщо сили Франції дозволяли їй навалитися на Неаполь, так і треба було вчинити, якщо ж не дозволяли, не варто було ні з ким його ділити. Таку угоду з венеційцями в Ломбардії можна було б виправдати, адже вона дозволила французам закріпитися в Італії; у випадку з Неаполем вона підлягає осуду, адже такої необхідності не існувало.

Таким чином, Людовік припустився п'ятьох помилок: він вивів із гри слабших правителів; посилив одну з наймогутніших осіб в Італії; пустив туди чужоземного володаря; не переніс туди своєї резиденції та не заснував там колоній. Але всі ці хиби, поки він був живий, могли і не завдати значної шкоди, якби він не припустився шостої, відібравши володіння у венеційців. Якби він завадив піднесенню Церкви та не кликав до Італії іспанців, послабити їх було б справді розумно і доречно, але після аж таких прорахунків не треба було погоджуватися на розправу з венеційцями. Поки вони залишалися в силі, ніхто не наважився б зазіхнути на землі Ломбардії: венеційці ніколи не погодилися б на це, бо самі ждали отримати французьку частку, а всі інші нізачо не захотіли б відібрати її у Франції та віддати венеційцям. Виступити ж проти двох господарів Ломбардії ніхто б не наважився. Якщо ж хтось заперечить, що Людовік відступив Романью Александру, а Неаполітанське королівство – Іспанії, щоб уникнути війни, то відішлю їх до раніше згаданих аргументів: війна все одно почнеться, але зволікання обернеться проти вас. Якщо ж нагадають, що король пообіцяв папі виступити заради нього в похід в обмін на своє розлучення та кардинальську шапчину для архієпископа Руанського, то я відповім тим, що буде сказано мною пізніше щодо обіцянок, які дають державці, і про те, як їх треба виконувати.

Отже, король Людовік позбувся Ломбардії тому, що не дотримувався правил, яких дотримувалися всі завойовники, котрі хотіли втримати підкорені країни. Тому тут немає нічого дивного – все природно та легко пояснити. На цю тему я бесідував із кардиналом Руанським у Нанті, коли герцог Валентино, як у народі назвали Чезаре Борджіа, сина папи Александра, захопив Романью. Кардинал мені заявив, що італійці необізнані у військових справах, на що я йому відказав, що французи нічого не тямлять у справах державних, бо в іншому випадку вони б не допустили такого піднесення Церкви. Досвід засвідчив, що Франція сприяла зростанню впливу Церкви в Італії й Іспанії, і це призвело до її власного краху. Звідси можна вивести загальне правило, майже непорушне: хто робить іншого могутнім, той гине, адже наділяти могутністю можна за допомогою якоїсь сили або вміння плести інтриги, а обидві ці переваги викликають підозру в людей, котрі стали могутніми.

IV. ЧОМУ В ЦАРСТВІ ДАРІЯ, ЯКЕ ЗАХОПИВ АЛЕКСАНДР, ПІСЛЯ СМЕРТІ ОСТАННЬОГО НЕ СПАЛАХНУЛО ПОВСТАННЯ ПРОТИ ЙОГО НАСТУПНИКІВ

Дізнавшись про труднощі, пов'язані з утриманням нових володінь, хтось може запитати, чому не спалахнуло повстання в Азії, якою Александр Великий опанував за кілька років і незабаром після цього помер. Природно було очікувати краху його держави, однак наступники Александра втрималися при владі, й єдиною завадою, яка спіткала їх при цьому, стали чвари між ними, викликані їхньою жагою влади. На це я відповім, що всі відомі дотепер принципи керувалися одним із двох способів: або в них був один державець, а всі інші – підневільні слуги, котрі сприяли йому в управлінні з його милості та ласки, або державець правив разом із баронами, котрі володіли своїм титулом не з його примхи, а завдяки давності роду. У цих баронів є власні маєтки та підданці, котрі визнають їх панами і мають до них природну прихильність. Держава, керована монархом через його слуг, дає правителю більше влади, бо в такій країні верховним владикою визнають лише його, а іншим посадовим особам коряться як чиновникам правителя, котрих ніхто особливо не любить.

У наш час прикладами двох різних способів управління є французький король і турецький султан. Вся турецька монархія кориться одному пану, всі інші – його раби, все царство поділене на санджаки, куди султан призначає керівників і замінює їх, коли й як йому заманеться. Французький король здавна оточений безліччю васалів, котрі мають владу над своїми підданими й їхню любов; вони мають свої привілеї, на які королю зазіхати небезпечно. Якщо порівняти ці дві держави, то можна перекоонатися, що завоювати володіння султана важко, але, здобувши перемогу, їх легко зберегти під своєю владою.

Труднощі заволодіння державою султана полягають у тому, що завойовника не можуть покликати туди місцеві князьки і неможливо розраховувати на те, що інтервенція буде полегшена заколотом оточення султана, що впливає з раніше згаданих причин. Рабів, котрі всім зобов'язані султану, не так легко підкупити, а якщо і вдасться, то з цього буде мало користі, адже вони, з раніше зазначених міркувань, не зможуть повести за собою люд. Тому нападник на султана має готуватися до зустрічі зі згуртованим ворогом і розраховувати більше на власні сили, ніж на розбрат у стані супротивника. Але якщо турки зазнають поразки в битві, такої, що не зможуть оговтатися та набрати нове військо, то загрозу можна вбачати лише у вихідцях із правлячої династії, знищивши котрих, можна вже більше нікого не боятися, бо всі інші не мають авторитету в народі, як і раніше завойовник не міг на них розраховувати, так і тепер йому немає потреби їх боятися.

Зовсім інакше це відбувається в королівствах, керованих на кшталт Франції: туди неважко потрапити, змовившись із кимось із баронів, серед котрих завжди знайдуться невдоволені та ласі до змін. З цих причин вони розчистять перед вами шлях до своєї країни та полегшать вашу перемогу, але, бажаючи утримати завойоване, доведеться стикнутися з незліченними труднощами, викликаними як тими баронами, котрі допомагали, так і тими, хто виступав проти. Тут уже недостатньо буде винищити родину державця, доведеться мати справу із сеньйорами, котрі очолять нові заколоти. Їх неможливо ні задобрити, ні знищити, тому за першої ж зручної для них нагоди ви втратите свою владу.

Відтак якщо розглянути природу царства Дарія, то можна знайти в ньому схожість із турецькою монархією; ось чому Александру довелося цілком збудити його та розбити Дарія в битві, але після перемоги і смерті царя Александр міг уже не турбуватися за свою владу з

раніше згаданих причин. І якби його наступники не пересварилися між собою, вони безтурботно могли б насолоджуватися владою, адже в цьому царстві не було жодних заворушень, крім тих, що викликані їхніми ж власними чварами. Натомість управління державами, влаштованими, як Франція, спричиняє за собою набагато більше турбот. Цим і були викликані часті повстання проти римлян в Іспанії, Франції та Греції: численністю князівств, на які були поділені ці країни. Поки пам'ять про них залишалася свіжою, панування римлян не вирізнялося міцністю, але коли ця пам'ять розвіялася завдяки могутності та довговічності влади римлян, їхньому пануванню вже ніщо не загрожувало. І навіть коли римляни взялися воювати один із одним, кожного із супротивників підтримувала та частина названих провінцій, де він панував. Династії колишньої шляхти згасли, і жителі визнавали правителями винятково римлян. Після всього викладеного ніхто не здивується тій легкості, з якою Александр утримував за собою держави в Азії, і тих труднощів, з якими зіткнулися Пірр і багато інших, бажаючи утримати завойоване. Це було викликано не наявністю або відсутністю відваги у завойовників, а відмінностями завойованих країн.

V. ЯК ТРЕБА КЕРУВАТИ МІСТАМИ АБО ПРИНЦИПАТАМИ, ЯКІ ДО ЗАВОЮВАННЯ ЖИЛИ ЗА СВОЇМИ ЗАКОНАМИ

Коли новонабуті держави, як ми вже казали, звикли жити вільно та коритися власним законам, утримати їх можна трьома способами: перший – сплюндрувати їх; другий – самому там оселитися; третій – залишити там колишні закони, отримуючи звідти певний прибуток і призначивши там уряд із небагатьох осіб, котрі будуть вам відданими. Отримавши владу з рук нового правителя, вони усвідомлять, що зможуть зберегти її лише завдяки його прихильності та могутності, і будуть усіляко намагатися зміцнити його панування. Найкращий спосіб утримати місто, що звикло до волі, якщо хочете зберегти його цілим, – використовувати його ж власних громадян.

In exemplis спартанці та римляни. Спартанці утримували за собою Афіни та Фіви, поставивши там при владі небагатьох осіб, *tamen*⁹ вони знову втратили ці міста. Римляни зруйнували Капую, Карфаген і Нуманцію, щоб їх зберегти, їм це вдалося. Бажаючи утримати Грецію, вони пішли слідами спартанців, залишивши там свободу та зберігши місцеві закони, але зазнали невдачі і були змушені сплюндрувати багато міст цієї країни, щоб у ній закріпитися. Адже насправді найкращий спосіб опанувати будь-якою провінцією – довести її до банкрутства. Того, кому дістається місто, що звикло до вільного життя, і він не розвалює його дощенту, поховають його ж жителі, котрі завжди зможуть вдатися до повстання, проголосити свободу та повернення до колишніх звичаїв, пам'ять про які не стирає ні плин часу, ні отримані привілеї. І що тут не роби, не вигадуй – якщо громадяни не були роз'єднані та розсіяні – вони не забувають колишньої волі та колишніх порядків, які за кожної слушної нагоди звеличуються знову; так було в Пізі через 100 років після її підкорення флорентійцями. Але якщо міста або провінції звикли коритися одному державцю, чий рід згас, вони не зможуть обрати нового правителя з-поміж себе, втративши колишнього, і жити на волі, маючи звичку коритися. Тому їм важче буде взятися за зброю, а завойовнику легше залучити їх на свій бік та убезпечитись від заколоту. У республіках же більше волі до життя, глибша ненависть і дужче бажання мститися; пам'ять про старовинні вольності не слабшає і не дає їм спокою, тому найнадійніше знищувати їх або переселятися туди.

⁹ *Tamen* (лат.) – однак.

VI. ПРО НОВУ ВЛАДУ, ЯКУ ЗДОБУВАЮТЬ ЗА ДОПОМОГОЮ ВЛАСНОЇ ЗБРОЇ ТА ВІДВАГИ

Нехай нікого не дивує, що, згадуючи принципати, які отримують нового державця та новий устрій, я буду посилатися на відомі приклади, адже люди весь час долають шляхи, втворювані іншими, і наслідують їх у своїх вчинках, але не можуть повністю дотримуватися чужого шляху та досягти тих же здобутків, що і взірці для наслідування, тому розумна людина має весь час простувати стежками, протоптаними великими людьми, і наслідувати видатних, щоб під час відсутності таких же талантів зберігалася хоча б їхня подоба. Так чинять досвідчені лучники: знаючи відстань до місця, в яке вони ціляться, і далекобійність лука, вони вибирають ціль набагато вище, ніж мішень, але не для того, щоб пустити стрілу на таку висоту, а для того, щоб, націлившись настільки високо, досягти бажаного. Тож я скажу, що новому державцю буває легше чи важче втримати владу залежно від того, більшу чи меншу хоробрість проявляє він сам. Перехід від становища приватної особи до титулу правителя передбачає сприяння відваги або фортуни, і наявність кожної з цих двох умов частково зменшує майбутні труднощі. Проте той, хто менше покладається на фортуна, перебуває в більшій безпеці. Справа також спрощується, якщо державець буває змушений через відсутність інших володінь *personaliter*¹⁰ оселитися в нових. Переходячи тепер до тих осіб, котрі стали володарями завдяки власним талантам, а не фортуні, назву серед найвидатніших Мойсея, Кіра, Ромула, Тезея і подібних до них. Хоча про Мойсея, мабуть, не варто згадувати, бо він був простим виконавцем задумів Бога, однак захоплення в ньому заслуговує вже *solum*¹¹ та благодать, яка удостоїла його бесід із Богом. Але якщо звернутися до Кіра й інших засновників і завойовників царств, то побачимо, що всі їхні дії були дивовижними, й якщо розглянути їхні окремі вчинки, вони будуть збігатися з вчинками Мойсея, у котрого був настільки авторитетний наставник. Вникаючи в їхнє життя та справи, помічаємо, що фортуна надала їм хіба випадок, який поставив їх лицем до лица з матерією, якій вони могли надати будь-якої форми на власний розсуд; якби нагода не трапилася, сила духу цих людей згасла б у невідомості, але якби не було цієї сили, то слухна нагода виявилася б марною. Отже, Мойсей мав знайти народ Ізраїлю в Єгипті поневоленним і пригнобленим єгиптянами, щоб той був готовий вирушити за ним заради звільнення з рабства. Ромулу треба було виявитися зайвим в Альбі та бути покинутим напризволяще після народження, щоб стати царем Риму та засновником Римської вітчизни. Кіру довелося застати серед персів невдоволення владою мідян, а мідян – слабкими та зніженими внаслідок довготривалого миру. Тезею не довелося б виказувати свою хоробрість, якби він знайшов Афіні згуртованими. Випадкові збіги обставин виявилися для цих людей щасливими, а їхні незвичайні таланти допомогли їм скористатися нагодою, що привела їхню батьківщину до слави та процвітання.

Тим, хто стає державцем шляхом відваги, на кшталт раніше згаданих осіб, влада дістається важко, але утримати її легко, а труднощі здобуття влади виникають частково через нові порядки та приписи, які правителі змушені запроваджувати задля зміцнення нового устрою та власної безпеки. Необхідно зауважити, що немає плану, який так само важко задумати, з успіхом втілити в життя та безпечно здійснити, як стати на чолі державної перебудови. Вороги новатора – всі, хто був щасливий при колишньому режимі; а ті, кому новації можуть піти на користь, захищають його доволі мляво. Така відсутність запалу пов'язана частково зі страхом перед супротивниками, на чиєму боці закон, почасти з недовір'ям людей, котрі не

¹⁰ *Personaliter* (лат.) – особисто.

¹¹ *Solum* (лат.) – лише.

вірять у новації, поки вони не будуть підкріплені досвідом. Тому щоразу, як вороги мають можливість для нападу, вони її завзято використовують, захисники ж завзяття не виявляють, тому нові порядки опиняються під загрозою. Бажаючи добре вникнути в цю тему, необхідно втямити, чи самостійні ці перетворювачі, чи вони залежать від інших, тобто чи повинні вони для досягнення своїх цілей просити допомоги, чи можуть вдаватися до власних ресурсів. У першому випадку майбутнє їм нічого не обіцяє, і вони нічого не отримають, але якщо вони залежать винятково від себе і можуть примушувати інших, то в більшості випадків їм нічого не загрожує. Ось чому всі озброєні пророки перемогли, а всі беззбройні згинули, адже крім усього іншого, народ має мінливу натуру, його легко в чомусь переконати, але важко утримати в цьому переконанні. Тому потрібно бути готовим силою змусити вірити тих, хто віру втратив. Мойсей, Кір, Тезей і Ромул недовго могли б підтримувати виконання своїх законів, якби були беззбройними, як показує те, що сталося в наш час із братом Джироламо Савонаролою¹², котрий зазнав краху зі своїми новими порядками, як тільки натовп перестав йому вірити, а він не міг утримати тих, хто повірив йому раніше, і змусити повірити тих, хто сумнівається. Тому такі діячі стикаються з безліччю труднощів, і всі небезпеки, що зустрічаються на їхньому шляху, вони змушені долати своєю відвагою. Але пройшовши крізь небезпеки та завоювавши повагу, знищивши тих, хто міг відчувати до них заздрість, вони опиняються в могутності, пошані, безпеці та достатку.

До настільки піднесених прикладів хочу додати один не такий значний, але він чимось їм тотожний, тому обмежуся лише ним; мова йде про Гієрона Сиракузького. З приватної особи він став правителем Сиракуз, при цьому фортуна надала йому лише слушну нагоду, бо жителі міста, котрих гнобили, обрали його своїм ватажком, а він уже заслужив звання державця. Його хоробрість була такою *etiam*¹³ у приватному житті, що літописець про нього писав: *Quod nihil illi deerat ad regnandum praeter regnum*¹⁴. Гієрон розпустив колишню добровільну армію і створив нову; розірвав старі союзи й уклав нові, і, коли вже мав власних вояків і союзників, на цьому фундаменті міг збудувати будь-яку споруду. Таким чином, йому було важко здобути, але легко втримати.

¹² *Джироламо Савонарола* (1452—1498) – флорентійський поет, чернець-домініканець, антимодерніст; 1494 року проголосив Христа королем Флоренції та за підтримки Франції заснував Флорентійську теократичну республіку.

¹³ *Etiam* (лат.) – навіть.

¹⁴ *Quod nihil illi deerat ad regnandum praeter regnum* (лат.). – Для царювання йому бракувало лише царства.

ВІІ. ПРО НОВІ ПРИНЦИПАТИ, ЗДОБУТІ ЗАВДЯКИ ЧУЖІЙ ЗБРОЇ ТА ЩАСТЮ

Ті приватні особи, котрі стали державцями лише завдяки щасливому випадку, досягають влади без зусиль, але з трудом її утримують. На своєму шляху вони не зустрічають завад, ніби злітаючи вгору; ускладнення ж починаються, коли мета досягнута. Це буває у випадках, якщо хтось отримує владу за гроші або з милості дарувальника. Так, Дарій посадив у Греції, в містах Іонія та Геллеспонт, багатьох правителів заради своєї слави та безпеки. Таким же чином обрали імператорами приватних осіб, котрі отримали свою владу, підкупивши вояків. Такі володарі просто залежать від примх і щасливої зірки своїх добродіїв, а ці речі дуже мінливі та непростійні; зберегти свою владу такі люди не можуть і не вміють – не вміють, бо приватна особа, якщо вона не вирізняється особливим розумом і хоробрістю, навряд чи навчиться керувати, а не можуть, бо за ними не стоять надійні та віддані їм сили. Відтак новостворені держави, як і всі інші скоростиглі породження природи, не мають коріння та розгалужень, які врятували б їх від першої негоди, – якщо тільки особи, котрі несподівано стали державцями, як ми вже сказали, не наділені такими чеснотами, що дозволили б їм зберегти отримане з милості фортуни та збудувати для цього той фундамент, на який інші спираються ще до отримання влади.

Щодо обох варіантів ставати володарем, завдяки власним талантам і з милості фортуни, хочу назвати для прикладу двох осіб, котрі правили на нашій пам'яті: це – Франческо Сфорца та Чезаре Борджія¹⁵. Франческо з приватної особи став герцогом Міланським, витрачаючи належні кошти та користуючись своєю великою мужністю; набуто незліченними зусиллями він із легкістю зберіг за собою. Своєю чергою, Чезаре Борджія, котрого в народі називали герцогом Валентино, отримав владу разом із піднесенням свого батька і, коли фортуна від того відвернулася, втратив її, незважаючи на всі свої потуги та зусилля – як личить мудрому та відважному правителю – пустити коріння в тих маєтках, які дісталися йому завдяки зброї та сприянню інших. Бо, як ми вже казали раніше, хто не закладе фундамент спершу, маючи в своєму розпорядженні велику відвагу, може збудувати його потім, хоча б це і відбувалося врозріз із задумом архітектора та загрожувало цілісності самої споруди. І якщо розглянути всі кроки герцога, то можна помітити, що він заклав хороший фундамент для майбутньої могутності. Вважаю незайвим обмірковувати це, адже не можу дати кращих приписів новому державцю, ніж наслідувати приклад герцога, і якщо його вчинки не були для нього корисними, то звинувачувати його немає в чому, бо він постраждав через надзвичайну та непересічну ворожість фортуни.

Перед папою Александром VI, котрий замислив возвеличити герцога, свого сина, постало безліч реальних і очікуваних перешкод. По-перше, понтифік міг поставити його лише на чолі держави, викроєної з церковної власності, а зазіхати на них він остерігався, знаючи, що герцог Міланський і венеційці цього не схвалять, адже Фаенца та Ріміні на той час перебували під заступництвом венеційців. Крім цього, збройну потугу, особливо ту, на яку можна було б опертися, мали в Італії ті, хто повинен був остерігатися посилення Святого престолу. Це були родини Орсіні, Колонна й їхні прихильники, котрим неможливо було вірити. Варто було, таким чином, змінити цей розклад справ і внести розбрат у стан супротивників, щоб заволодіти частиною їхньої території. Зробити це було неважко, бо венеційці з особистих міркувань вирішили знову закликати французів до Італії. Папа не лише не завадив їхнім планам, але і полегшив їх, позбавивши короля Людовіка від пут колишнього шлюбу. Король увійшов

¹⁵ Чезаре Борджія (1475—1507) – талійський політичний діяч, герцог Валанський і Романьольський, принц Андрії та Вен-афро, граф Дійосський, правитель Пйомбіно, Камеріно й Урбіно, гонфалоньєр і генерал-капітан Святої церкви. Син Родріго Борджія, майбутнього папи Александра VI. Мак'явеллі взяв його за зразок для свого «Державця», бо був розумним, вродливим, атлетичним, іноді просто чарівним і завжди цілком безпринципним, не гребуючи жодними засобами.

до Італії за допомогою венеційців і за згодою Александра, котрий отримав від короля людей для захоплення Романьї, ледь той прибув до Мілана. Завдяки авторитету короля плани вдалися реалізувати, і після завоювання Романьї та розгрому прихильників роду Колонна подальшому просуванню герцога заважали дві речі: ненадійність його власного війська та неприхильність Франції. Загони Орсіні, якими скористався герцог, могли відмовитися йому коритися – не лише завадити новим придбанням, але й відібрати завойоване, а від короля можна було очікувати чогось такого. У ненадійності Орсіні герцог переконався, коли після взяття Фаенци напав на Болонью та зауважив, наскільки неохоче вони вирушають у похід. Що ж стосується короля, то його наміри з'ясувалися після окупації герцогства Урбінського: коли Валентино вступив до Тоскани, король змусив його відмовитися від цього чину. Після цього герцог забавив стати незалежним від чужої волі та чужого війська. Передусім він послабив партії Орсіні та Колонна в Римі: всіх їхніх прихильників із шляхти він схилив на свій бік, залучивши до себе на службу та наділивши великою платнею; обсилав їх цивільними та військовими званнями згідно із заслугами кожного, тож за кілька місяців вони втратили колишню прихильність до своїх партій і обернули її на герцога. Знесиливши дім Колонна, герцог вирішив звести порохунки і з Орсіні; він дуже вміло скористався отриманою нагодою, коли Орсіні, занадто пізно розпізнавши загрозу для себе в зміцненні герцога та Церкви, зібрали свій з'їзд у Маджоні, неподалік від Перуджі. Це стало причиною повстання в Урбіно, збурень у Романьї та накликало на герцога незліченну кількість лих, із якими той упорався аж із допомогою французів. Знову набравшись сил, герцог не став чекати, поки Франція й інші держави зможуть реально довести йому, наскільки їм можна довіряти, тому взявся махлювати: він настільки вдало приховав свої плани, що Орсіні примирилися з ним за посередництва синьйора Паоло, котрого герцог шанував усіма способами, обдаровуючи грошима, одежею та кінями, щоб приспати його пильність. Так через свою недалекоглядність вся родина Орсіні опинилася в руках герцога в Сенігаллії. Покінчивши з верхівкою цієї партії та перетворивши її прихильників у своїх друзів, герцог заклав непоганий фундамент для своєї могутності, володіючи всією Романьєю та герцогством Урбіно, адже він вважав, що після того, як жителі Романьї засмакували принад щасливого існування, вони всі стали за нього.

Позаяк цей аспект діяльності герцога заслуговує на увагу та наслідування, хочу на ньому зупинитися. Зайнявши Романью, герцог переконався, що вона перебувала у руках недбайливих правителів, котрі більше займалися грабунком, ніж урядуванням своїми підданими, і не стільки об'єднували їх, скільки сіяли насіння розбрату, тому вся провінція занурилася в чвари, розбої й інші безчинства, відтак герцог, щоб вгамувати її та посилити владу, вважав за потрібне запровадити там надійне правління. На чолі області він поставив мес-сіра Раміро де Орко, чоловіка рішучого та жорстокого, наділивши його всією повнотою влади. Намісник за короткий час відновив мир та єдність, набувши величезного впливу. Потім герцог визнав таку надзвичайну владу, яка могла викликати до нього ненависть, непотрібною, і скликав у центрі провінції цивільний суд, який очолив надзвичайно гідний голова; кожне місто мало свого захисника в цьому суді. Знаючи, що попередні суворі заходи породили певне невдоволення, герцог, щоб очиститися перед народом й усунути будь-яку неприязнь, вирішив продемонструвати, що провина за скоєні жорстокості лежить не на ньому, а на його підлеглому. Скориставшись слушною нагодою, одного ранку герцог звелів виставити на майдані в Чезені тіло правителя, розрубане надвоє, поставивши поруч із ним дерев'яну колоду та поклавши закритавленого меч. Це жахливе видовище вразило жителів і водночас викликало схвалення.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.